

H.A. ХОХАНБАЕВА, А.М. ЖҰБАТОВА, Б.С. ИМАНҒАЗИЕВА, Г.А. ХОХАНБАЕВА

ЦИКОРИЙ ӨСІМДІГІНІҢ ТАМЫРЫНЫң ХИМИЯЛЫҚ ҚҰРАМЫН АНЫҚТАУ

Казақстанның барлық аумағы өсімдік ресурстарына өте бай. Осы ресурстар мемлекеттіміздің экономикасының қарқындаған дамуында үлкен роль атқарады. Өзінің экономикалық, шаруашылық, фармацевтикалық маңызы зор болғандықтан, өсімдік ресурстары бүгінде көптеп зерттелуде. Өсімдіктердің шипалық қасиеттері сонымен қатар ботаникалық бақтарда, ірі ғылыми зерттеу институттарында, арнайы лабораторияларда зерттеліп келеді. Бірақт елі құнгеге дейін зерттелмеген жабайы өсетін өсімдіктерде кездеседі. *Zerptteu обьектісі* - Алматы қаласы маңында өсстін цикорий өсімдігінің тамыры. Цикорий күрделі гүлдер тұқымдасы немесе астра тұқымдасы. Бұл өсімдікке күннің сәулесіне тікелей әсер етеді. Таңертеңгісін құн сәулесі түсіп тұрғанда аспан тектес көгілдір гүлдері толығымен ашылып тұрады, ал тұс ауғаннан кейін кешке қарай гүлдері жабылады. Халықтық атаулары: жабайы цикорий, жол жағалауы шөбі, көк гүл. Сабағы тік, бұталы болып келеді. Тамырына жақын орналасқан жапырақтары қауырсындар секілді жеке орналасқан. Сабақ жапырақтары өткір тістері бар болып келеді. Гүл корзиналары әдемі, көгілдір жеке гүлшелерден тұрады. Жемісі - ұрықтары. Биіктігі 30-120 см. Гүлдейтін уақыты маусым, тамыз айлары. Кеңестер Одағының бар жерінде дерлік кездеседі. Жол, каналдар жағалауларында, өзен, көлдер жағалауларында өседі.

Қолданылатын бөліктері: тамыры, сабағы, жапырағы, ұрықтары.

Сабағын, жапырағын маусым-тамызда, тамырын қыркүйек-қазан немесе ерте көктемде жинайды.

Өсіру және дайындау. Жабайы күйінде цикорий жолдарда, каналдардың бойында өседі, өндірісте ұрықтарынан өсіреді. Талғампаз емес өсімдік. Топырағын күзде дайындаиды, ұрықтарын наурыз-сәуірде себеді, 8-12 күннен кейін өнебастайды. Көп сугаруды талап етпейді, бірақ топырағын қосыстып отыру қажет. Екенин кейін екінші жыл өнімін жинайды.

Химиялық құрамы: Тамырында 49% көмірсу-инсулин болады, ашы глюкозоид- интибин, ақуыздық заттар, қант, шайыр басқа да заттар болады. Гүлдерінде цикорин деген глюкозойд болады. Жапырақтары мен сабағы сөлінде ашы заттар - лактуцин мен лактукопикрин болады.

Жалпы таралуы: Еуропа, Орта Азия, Шығыс Сібір, Батыс Еуропа, Солтүстік Африка, Кіші Азия, Иран, Ауғаныстан, Батыс Қытай, Австралия, Жана Зеландия.

Қазақстанда көбінесе көгілдір түсті, *c. intibuss. s. p glaucum Tzvel* түрінде жататын цикорий кездеседі. Жақсы бал береді. Тамырынан аппетит аштын ашы зат алады. Жайылымда барлық мал жей береді: макта, зығыр, бидай егістіктерінде арам шөп ретінде де кездеседі.

Цикорий өсімдігінің түрлері, табиғатта таралуы

Қадімгі цикорий - көп жылды шөптесін өсімдік, биіктігі 1, 5-2 м. Тамыры 1,5 метрге дейін жетеді. Гүлдері ашық көк. Жемісі -үш бес қырлы, ашық қоңыр, ұзыншалада. Маусымнан қыркүйекке дейін гүлдейді. Жемісі тамыз, қазанға дейін пісіп жетіледі. Цикорий еліміздің Еуропалық белгінде, Оралда, Батыс және Шығыс Сібірде таралған. Оны Кавказда, Орта Азияда кездестіруге болады. Цикорий тамырында 40% - ке дейін мәдени сорттарында 61%- ке дейін инулин, 2-3% фруктоза болады. 10-20% ақуыздық заттар, пектин, шайырлары болады. Жапырақтары мен сабағында 1,3% каротин, қант, В1 витамині болады.

Жабайы цикорий - жол жағалауы шөбі, көк гүл. Көп жылдық шөптесін өсімдік, сабағы тік болып келеді. Тамырына жақын орналасқан жапырақтары қауырсындар секілді жеке-жеке орналасқан. Сабақ жапырақтары өткір тістері бар болып келеді. Гүл себеттері әдемі, көгілдір жеке гүлшелерден тұрады. Жемісі- ұрықтары. Биіктігі 30-120 см. Гүлдейтін уақыты маусым, тамыз айлары.

Қадімгі цикорий. Бұл өсімдікке күннің сәулесі тікелей әсер етеді. Таңертеңгісін құн сәулесі жақсы түсіп тұрғанда аспан тектес көгілдір гүлдері толығымен ашылып тұрады, ал тұс ауғаннан

кейін кешке қарай гүлдері жабылады. Биіктігі 15-120 см. Бұл цикорий өте ерте заманнан бері белгілі. Ол туралы ертедегі ғалымдар- Плиний, Форсколь, Теофраст жазған.

Цикорий өсімдігінің химиялық құрамы. Цикорий өсімдігінің тамырында 49%-ке дейін көмірсу-инуун болады, аңы глюкозоид-интибин, акуыздық заттар, қант, шайыр, 11-65% инулин, 3, 6% акуыздық заттар, 0, 3% майлар, 15, 4% азотсыз экстрактивті заттар, 2-3% фруктоза, интибин гликозиді, фрукто – олиго – сахаридтер, белокты заттар, смолалар, басқа да заттар болады. Гүлдерінде каротин, илейтін заттар, эфир майлары, цикорин деген гликозоид болады. Жапырақтары мен сабақ сөлінде аңы заттар- лактуцин мен лактукопикрин, С және В1 дәрүмендері болады.

Цикорий өсімдігінің медицинада және басқа салаларда қолданылу маңызы

Цикорий әртүрлі елдердің халықтық медицинасында қолданылады. Бұл өсімдік адам тәбетін ашып, ас корытылуын жақсартады, зат алмасуын реттеп, әр түрлі тері ауруларында несеп пен өт бөлінуін реттеп, іш өтуді тежейді, жүйке жүйесін тыныштандырып, жүрек соғысын реттейді. Сонымен қатар іш қатуын болдырмайды, микробқа қарсы да қолданылады. Қыннатпасы дene қызын басып, терлетеді. Тамырының қайнатпасын тәбет ашатын, ақсан мен ішек жұмыстарын жақсартатын зат ретінде және сары ауруда, бауыр ауруы мен іш өтуде қолданылады. Тері ауруларында шептің тұндырмасын теріге түрлі жолдармен жағады. Цикорий күлін қаймақпен араластырып экземада жағады. Тамыр қайнатпасын тіс ауруларына қолданады. Мәдени өсірілген цикорий жапырақтары салатқа пайдаланылады. Цикорийдің жанадан қазып алынған тамырын гастрит, дизентерия болғанда жейді.

Цикорий қайнатпасы: жер беті бөлігінің 40г кептірілген күйінде алып, 200г жер иасты бөлігімен араластырып, 1л суда 40 мин қайнатады да, стаканның жағады. Тамыр қайнатпасын тіс ауруларына қолданады.

Цикорий тамырының күлділігі мен ылғалдылығы

Өсімдік мүшесі	Күлділігі, %	Ылғалдылығы, %
Цикорий тамыры	20, 0	40, 0

Цикорий тамырының химиялық құрамы

Элемент	Si	Al	Fe	Ca	Mg	Mn	P	Na	K
	8. 13	0. 40	2. 09	14. 0	3. 03	0. 007	0. 13	0. 32	22. 60
Элемент	Si2O	Al2O3	Fe2O3	CaO	MgO	MnO	P2O5	NaO	KO
	40	17. 40	0. 76	2. 99	60	19.	5. 02	0. 01	0. 30

Корытынды

Алынған нәтижелерді сараптай отырып, мынандай қорытынды шығаруға болады.

I. Алматы каласы маңындағы цикорий тамырының күздік жемісі пайдаланышды. Оған сандық және сапалық анализ жасады. сандық анықтаулар максатында оның ылғалдылығы және күлділігі анықталды.

Күлінің құрамындағы микроэлементтер атомды әмиссионды жартылай с: спектрлік анализ арқылы анықталды. Оның құрамында көп мөлшерде K, Ca, Si кездеседі.

II. Цикорий тамырындағы дәрумендерді анықтау іс-шаралары жасалды.

Резюме

Химический состав растения корней цикория

Хоханбаева Н. А. Жубатова А. М. Имангазиева Б. С. Хоханбаева Г. А.

В статье указаны данные исследования растений цикории и их значение. Цикории широко используются в медицине, фармацевтике и парфюмерии.

Summary

The chemical composition of the plant chicory roots

Hohanbaeva N. A. , Zhubatova AM. Imangazieva B. S. , Hohanbaeva G. A.

In the article showed results of researchis of zikori, its importana. This plant is usingine medicine, parfimeril farmasefke.

30.04.2013 ж. түсті